

ню існуючага становішча. У сувязі з гэтым складальнікі дадзенага “Апісання” былі перакананы, што незаконны пераход расійскіх купцоў праз тэрыторыю Полацкага ваяводства і мажлівасць бяспошліннага гандлю ажыццяўляліся толькі з-за недастатковай колькасці мытных камор і прыкаморкаў, паколькі Полацкая камора знаходзілася аж у 20 мілях ад Невеля, а прыкаморак ў Дзісне яшчэ ў 6 мілях за Полацкам. Такім чынам, імі была зроблена выснова пра неабходнасць павелічэння колькасці мытных пастоў і вартаў на межах Полацкага ваяводства. У прыватнасці было прапанавана заснаваць прыкаморкі ў Невелю, Себежу, Ушачах, Таўкачах, а дадатковыя мытныя варты стварыць ў карчме Пустэльнік і ў пагранічных вёсках на ўсходзе Полацкага ваяводства: у Лаўніках (6,5 міль ад Невеля), у Паповічах (5 міль ад Невеля), у Якубаве (5,5 міль ад Невеля), у Лапцюкове (6 міль ад Невеля), у Шарапупаве і Сакольніках (8 міль ад Невеля) [5, а. 45 – 45 адв.].

Відавочна, што прапановы, якія патрабавалі дадатковых скарбавых выдаткаў, не заўсёды былі рэалізаваны цалкам. Так, згодна з соймавай пастановай 1766 г., у склад Полацкай каморы ўваходзілі толькі два прыкаморкі ў Невелю і Друі і тры мытныя варты: у Тамейне, Сольнікаве і Паповічах [9, s. 199].

Інфармацыя такога ж зместу ўтрымліваецца ў дадзеным “Апісанні” і адносна Віцебскага і Аршанскага павеатаў. Такім чынам, гэты дакумент, які ў перакладзе з польскай мовы на рускую часткова быў апублікаваны яшчэ ў другім томе трохтомнай публікацыі дакументаў “Белоруссия в эпоху феодализма” [10, с. 348–353], з’яўляецца каштоўнай крыніцай па вывучэнню многіх аспектаў айчыннай гісторыі другой паловы XVIII ст., сярод якіх: арганізацыя мытнай справы, дзейнасць Скарбавай камісіі ВКЛ, гандлёвыя адносіны з Расійскай дзяржавай і гандлёвыя шляхі – легальныя і кантрабандныя, тапаграфія ўсходняй мяжы ВКЛ і інш.

1. Довнар-Запольский, М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – Т. I. / М.В. Довнар-Запольский. – Киев: тип. Н.Т. Корчак-Новицкого, 1901. – VIII, 807, СХІІ с.
2. Саяпин, В.Ю. Пять веков Гродненской таможенной службы / В.Ю. Саяпин. – Гродно: ГОУПП «Гродненская типография», 2003.
3. Саяпин, В.Ю. Таможенная служба. В двух книгах. Кн. 1. Мыто и мытники / В.Ю. Саяпин. – Гродно: ГОУПП «Гродненская типография», 2005.
4. Острога, В. История таможенного дела и таможенного права Беларуси: учебное пособие / В. Острога. – Мн., 2005.
5. Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (LVIA). F. 11. Скарбовая камісія ВКЛ, w. 1, bib. 1094. Апісанне межаў мытняў.
6. Volumina legum. – Т. VII. – Petersburg, 1860. – S. 75–78.
7. Rybarski, R. Skarbowość Polski w dobie rozbiorów / R. Rybarski. – Warszawa, 1937.
8. LVIA. F. 11, w. 1, bib. 990. Універсалы Літоўскай скарбавай камісіі, l. 4, 9, 16 і інш.
9. Kościalkowski, St. Antoni Tyzenhauz. Podskarbi Nadworny Litewski / St. Kościalkowski. – Londyn, 1971. – Т. 2.
10. Белоруссия в эпоху феодализма: Сборник документов и материалов в трех томах. – Том второй. С середины XVII века до XVIII века до воссоединения с Россией. – Минск: Изд-во АН БССР, 1959.

Гладкова Г.А.

МЕМУАРЫ ІГНАЦІЯ БЫКОЎСКАГА ЯК ГІСТАРЫЧНАЯ КРЫНІЦА

Польскамоўны пісьменнік Беларусі канца XVIII стагоддзя, паручнік расійскіх войск, ваенная кар’ера якога была звязана з падзеямі руска-турэцкай вайны, паэт, перакладчык, філосаф, мемуарыст, выдатны знаўца сусветнай гісторыі і культуры Ігнацій Быкоўскі пакінуў разнажанравую багатую літаратурную спадчыну, спалучыўшы ў творчасці тэндэнцыі класіцызму і сентыменталізму.

У 1806 годзе Быкоўскі напісаў успаміны “*ŻYCIE IGNACEGO BYKOWSKIEGO PORUCZNIKA WOJSK ROSYJSKICH przez niego samego napisane w r. 1806*”. Мемуары пісьменніка тэматычна падзяляюцца на дзве часткі: успаміны пра дзяцінства, юнацтва, ваенныя баталіі ў час руска-турэцкай кампаніі і літаратурную частку, дзе мемуарыст тлумачыць сваю зацікаўленасць літаратурным заняткам, пералічвае ўласныя творы,

змяшчае ўрыўкі тэкстаў.

Менавіта аўтабіяграфічная спадчына творцы стала неацэннай крыніцай прыватнай інфармацыі, дазволіла ўбачыць асобу праз прызму суб'ектыўнай трансляцыі падзейнага боку рэчаіснасці, дапоўніць гістарычныя факты, даць матэрыял для даследаванняў па філасофіі, псіхалогіі, этнаграфіі, лінгвістыцы.

Тэарэтык мемуарнага жанра Ж. Гюсдорф сцвярджаў, што аўтабіяграфія немагчымая ў такім культурным кантэксце, дзе не існуе разумення каштоўнасці ўласнай асобы, гэта значыць, што неабходнай умовай для развіцця аўтабіяграфічных жанраў з'яўляецца асабістая самасвядомасць. Менавіта гэтым тлумачыцца папулярнасць мемуарнай літаратуры ў эпоху Асветніцтва, калі на першы план вылучалася самакаштоўнасць, унікальнасць чалавека, цікавасць да ўсіх момантаў яго жыцця. Ва ўмовах існавання дастаткова кансерватыўнай сістэмы літаратурна-эстэтычных рэгламентацый мемуарная літаратура давала аўтарам максімум свабоды для самавыражэння.

Даследчыца Г. Елізавеціна адзначала, што падзеі, адлюстраваныя ў мемуарах, выбіраюцца не выпадкова, яны прызваныя пацвердзіць погляд мемуарыста на самога сябе і “выявіць галоўную ідэю яго жыцця” [1, с. 243]. Як вядома, у якасці аб'екта ўспамінаў І. Быкоўскі выбраў гады ваеннай службы і перыяд літаратурнай дзейнасці. Мемуарыст меў намер працягнуць запісы, аднак, працяг успамінаў атсутнічае сярод выяўленых на сёння крыніц. Пісьменнік, надта адданы літаратурнай творчасці, не клапаціўся пра публікацыю мемуараў.

Адзначым, што гістарычная і дакументальная вартасць успамінаў Быкоўскага даволі выразная. Аўтар змястоўна, з клопатам пра дакладнасць аповеду расказаў пра сваё жыццё ад 1750 да 1806 года: падаў звесткі пра месца нараджэння – родавы фальварак Пяцеўшчына у трох мілях ад Мінска (сучасная вёска Пяцеўшчына ў 12 кіламетрах на поўдзень ад Мінска), прыгадаў нялёгкае жыццё шматдзетнай сям'і Быкоўскіх пасля смерці бацькі, калі маці давалося самой клапаціцца пра дзяцей. З архіўных крыніц вядома, што Пяцеўшчына, заснаваная ў пачатку XVI стагоддзя (належала П. Пяцевічу), была спадчынным маенткам роду Быкоўскіх, пачынаючы з сярэдзіны XVIII стагоддзя [5, с. 615]. Даследчык Ф. Чарняўскі на аснове дакументальных крыніц сцвярджае, што, пачынаючы яшчэ з XVII стагоддзя, на Міншчыне род Быкоўскіх быў адным з самых уплывовых: “Дзякуючы шматлікасці і аб'яднанасці прадстаўнікі клану Быкоўскіх у XVIII стагоддзі змаглі сканцэнтравана ў сваіх руках значную частку ваяводскіх урадаў” [6, с. 71-72]. Т. Мікульскі паведамляў, што павярхоўна радавод Быкоўскіх быў зафіксаваны ў “Геральдыцы, або Апісанні роду” (Т.V), дзе адзначана, што да Быкоўскіх гербу Грыф таксама належыць Мацей Якса Быкоўскі (бацька Ігнація), які меў ад Багумілы Свенташэўскай шасцёра сыноў і дачку [4, с. 473]. Быкоўскі з павагай кажа пра маці, якая “імкнулася даць сваім дзецям прыстойную адукацыю, хаця гэта было пры сціплай маёмасці вельмі цяжка” [4, с. 474].

Школьныя гады будучы пісьменнік правёў у езуітаў у Мінску і ў піяраў у Віцебску. Відавочна, перажытае дазволіла пісьменніку адкрыта крытыкаваць езуіцкую педагогіку, над якой выразна – нават у Віцебску – дамінавалі піяры. Невялікая частка халасцяцкага жыцця Быкоўскага прайшла на Валыні ў дробнашляхецкім фальварку і ў пошуку дворнай службы. Такім звілістым шляхам І. Быкоўскі трапіў у барскую канфедэрацыю ў аддзяленне Яна Бахоўскага, “хугчэй гарцуна, чым абаронца айчыны” [4, с. 467].

Зразумеўшы, што вайна – дысцыпліна, якой трэба вучыцца, Быкоўскі ўступіў у 1772 годзе ў расійскае войска. Удзельнічаў у турэцкай кампаніі, мяняючы камандзіраў і палі баёў у складзе Сеўскага пяхотнага палка першай арміі пад камандаваннем Пятра Румянцава. Тут будучы пісьменнік даслужыўся да звання паручніка, якое будзе з гэтага часу пастаянна прыкладаць да свайго прозвішча ў асабістым і літаратурным жыцці. З перыяду турэцкай кампаніі Быкоўскі запомніў ход барацьбы, змог апісаць балканскую тэрыторыю, указаць лінію перамяшчэння фронту, паведаміў таксама пра ваенныя пахо-

ды пад кіраўніцтвам А. Суворова. Пасля заключэння міру ў Кучук Каінарджа (21 ліпеня 1774 года) у 1775 годзе Быкоўскі вярнуўся ў Польшчу.

З вышэйсказанага вынікае, што справаздача І. Быкоўскага мае пэўную вартасць для гісторыкаў руска-турэцкай вайны па прычыне наяўнасці багатага фактычнага матэрыялу. Мемуары не толькі дакладна фіксуюць ваенныя падзеі з падрабязным апісаннем, але і перадаюць шмат прыватнай інфармацыі, што дазваляе бачыць аўтарскую ацэнку падзей, унутраныя перажыванні пісьменніка.

Пасля заканчэння ваеннай службы І. Быкоўскі спрабуе творчыя сілы на літаратурнай ніве. На старонках успамінаў пісьменнік адзначае, што падштурхнуў яго да літаратурнай практыкі Ф. Князьнін. Сваю багатую творчасць Быкоўскі апісаў у бібліяграфічным рэестры дзённіка. Відавочна, мы можам лічыць гэту бібліяграфічную інфармацыю праўдападобнай, бо сам аўтар не меў прычыны для падачы памылковых ці свядома незразумелых бібліяграфічных дадзеных.

Бібліяграфія Быкоўскага, якая складае асноўны змест яго літаратурных ўспамінаў, з’явілася ў цікавым культурным кантэксце. Пасля вяртання з балканскага фронту аўтар пры двары Чартарыйскіх у Волчыне пазнаёміўся ў 1778 годзе з Ф. Князьніным і змог здабыць яго прыхільнасць. У дзённіку Быкоўскага чуюцца выразны адгалосак шчырых размоў з вядомым паэтам пад акампанемент “тэобры” (род лютні).

Каб знайсці веру ва ўласныя сілы, пісьменнік настойліва шукаў свайго рэцэнзента, літаратурнага крытыка і суддзю, аднак, сам таксама быў літаратурным аўтарытэтам для свайго культурнага рэгіёну. Так трапілі да Быкоўскага вершы наваградскай паэткі Тэафілі Глінскай, якія аўтар запісаў у дзённік. Ксёндз Бароўскі, прэфект друкарні піраў у Вільні, даслаў Быкоўскаму для выпраўлення ў рукапісе “Вясковыя забаўкі” Тэклі Бажымоўскай. Такім чынам пісьменнік, сам шукаючы крытычнай ацэнкі ўласнай творчасці, стаў карэктарам правінцыйнай паэзіі. Менавіта з карэктарскай працы пачалося бліжэйшае знаёмства Быкоўскага з Т. Бажымоўскай. З творчасці паэткі мемуарыст таксама ўключыў у свае ўспаміны некалькі фрагментаў.

Пісьменнік шмат чытаў з розных літаратур. Ведаў французскаю мову пасля навучання ў Віцебску, з руска-турэцкай вайны Быкоўскі прывёз добрае веданне рускай мовы (чаму некалькі выразных сведчанняў дае мова мемуараў). Да таго ж, Быкоўскі стаў першым перакладчыкам арыгіналаў рускай літаратуры ў Польшчы (пісьменнік пераклаў на польскую мову трагедыю А. Сумарокава “Мсціслаў”).

Выкладанне французскай мовы ў Віцебску мусіла быць досыць грунтоўным, таму што хутка на гэтай аснове ўзнікла добрая арыентацыя пісьменніка ў французскай літаратуры. З французскіх перакладаў, якія чытала Еўропа, Быкоўскі знаёміўся з англійскай літаратурай. Класічная паэтыка хутка перастала задавальняць вучня Князьніна, сябра Карпінскага. Як вядома, на змену класіцызму прыйшоў сентыменталізм як апазіцыйная літаратурная плынь, што знайшло адбітак у творчай спадчыне пісьменніка. Творы Быкоўскага даюць дастаткова багаты аналітычны матэрыял пра замацаванне сентыменталізму ў польскай літаратуры.

Адносна пісьменніцкай дзейнасці Ф. Язерскі адзначаў: “... wiadomo... są literaci z powinności, za pieniądze, są literaci z ochoty” (“... вядома... ёсць літаратары з абавязку, за грошы, а ёсць літаратары з жадання”) [2; с. 122]. Менавіта пісьменнікам “z ochoty” быў І. Быкоўскі.

Успаміны Быкоўскага ўяўляюць сабой рукапіс, напісаны на асобных аркушах, складзеных па чатыры; запоўненыя чатыры аркушы зноў аб’яднаныя ў чатыры групы і ўтвараюць адну частку; рукапіс мае чатыры часткі, 32 старонкі пранумэраваны, як лічыць Т. Мікульскі, апошнім уладальнікам рукапісу. Арыгінал пацверджаны подпісам пісьменніка на стар.32 (пасля тэксту): “Ігнацій Быкоўскі, паручн[ік]”. У правым верхнім вуглу стар. 32 яшчэ адзін аўтарскі запіс – пакінута слова «тэмперамент», відавочна, гэта проба належным чынам завостранага пяра. Адзначаныя прыкметы рукапісу дзтва-

ляюць яго лічыць за арыгінал І. Быкоўскага. Успаміны ўзніклі ў 1806 годзе (як сведчыць назва), такім чынам мы маем права лічыць гэты запіс за храналагічнае ўказанне да цэлага рукапісу. Т. Мікульскі адзначаў, што характар пісьма ў дзённіку сведчыць пра працяглы перыяд напісання тэкста.

Аналізуючы мемуарную спадчыну Быкоўскага, улічым грунтоўнае даследаванне па мемуарыстыцы на беларускіх землях XVIII стагоддзя, выкананае аўтарытэтным літаратуразнаўцам А. Мальдзісам. “З сярэдзіны XVIII стагоддзя, - як адзначае А. Мальдзіс, - дзённікі ўсё больш рашуча выцясяліся ўспамінамі, заснаванымі на рэтраспектыўнай рэляцыі” [3, с.13]. Як адзначае навуковец, у адзначаны перыяд мемуары былі адным з папулярных літаратурных жанраў, якому ўласцівы рэтраспектыўны погляд на падзеі, што дае падставы для іх глыбейшага асэнсавання. Аднак, адным з недахопаў мемуараў з’яўляецца страта дэталізацыі, знікненне нюансаў падзейнай лініі. Ідэальным варыянтам становяцца мемуары, напісаныя з выкарыстаннем дзённікавых запісаў, гэта дазваляе аўтару злучыць дзённікавую дакладнасць аддаленых па часе падзей і сінтэтычнасць, характэрную для ўспамінаў. Мемуары І. Быкоўскага адпавядаюць такім характарыстыкам: апавядальная плынь хоць і пазбаўлены дробязей, але вызначаецца дзённікавай лагічнасцю і дакладнасцю.

Пры вызначэнні жанравых разнавіднасцей успамінаў А. Мальдзіс абаяраецца на падзел, прапанаваны сучасным польскім літаратуразнаўцам А. Сайкоўскім, які вылучыў разнастайныя формы ўспамінаў: успаміны-дзённікі, успаміны-раманы, успаміны-аўтабіяграфіі, успаміны-генеалогіі і інш. Як бачым, у XVIII стагоддзі мемуарыстыка Беларусі істотна ўзбагацілася ў жанравых адносінах, пашырыла свае тэматычныя межы. Узмацнілася жаданне адлюстраваць аб’ектыўны свет праз суб’ектыўнае ўспрыманне, выказаць уласны погляд, даць сваю ацэнку падзеям. На нашу думку, гэта сведчыць пра ўзрастанне пачуцця адказнасці за ўласныя учынкi, усведамленне каштоўнасці асабістай грамадскай пазіцыі, пэўны самааналіз перажытага. Чалавек XVIII стагоддзя ўсё больш адчуваў сябе асобай, індывідуальнасцю, пасіўнасць сярэднявечнага светапогляду змянілася на дзейнасць, актыўнасць светаразумення Новага часу.

На падставе класіфікацыі А. Сайкоўскага ўспаміны І. Быкоўскага адносім да ўспамінаў-аўтабіяграфій, яны сталі пэўным падвядзеннем жыццёвых і творчых вынікаў пісьменніка, зробленым у сталым узросце (на момант напісання ўспамінаў І. Быкоўскаму было 55 год). Варта адзначыць шматжанравы характар успамінаў І. Быкоўскага, у якіх сустракаюцца элементы прыгодніцкага апавядання (урывак пра начное здарэнне паблізу Сілістры), бібліяграфічны пералік уласных выданняў, паэтычныя творы цалкам ці ва ўрыўках.

Абаяраючыся на кароткі аналіз структуры “Жыцця...” Быкоўскага, можна вылучыць два кампаненты, якія гарманічна злучаюцца ў адзінае цэлае: біяграфічна-гістарычны кампанент спалучаецца з бібліяграфічна-паэтычнай часткай. Такая структурная пабудова дазволіла аўтару ўспамінаў шматбакова адлюстраваць галоўныя падзеі свайго жыцця, у якім літаратурная творчасць займала адно з галоўных месцаў.

Такім чынам, мемуары І. Быкоўскага сталі сведчаннем актыўнай жыццёвай пазіцыі пісьменніка і грамадзяніна, яны далі багаты гістарычны матэрыял адносна ваенных кампаній XVIII стагоддзя ў Балканскім рэгіёне, засведчылі літаратурныя клопаты пісьменніка, стаўшы бібліяграфічнай крыніцай яго творчай спадчыны.

1. Елизаветина, Г.Г. Становление жанров автобиографии и мемуаров / Г.Г. Елизаветина // Русский и западноевропейский классицизм. Проза. - М.: Наука, 1982, - С.235-262.
2. Jezierski, F. Niektóre wyrazy porządkiem abecadła zebrane i stosownymi do rzeczy uwagami objaśnione / F. Jezierski. - Warszawa, 1791. - S.122.
3. Мальдзіс, А. Беларусь у лустэрку мемуарнай літаратуры XVIII стагоддзя: Нарысы быту і звычаяў / А. Мальдзіс. - Мінск: Мастацкая літаратура, 1982. - 256 с.
4. Mikulski, T. Ze studiów nad oświecenem. Zagadnienia i fakty / T. Mikulski. - Warszawa, 1956. - S.463-472.
5. Память: Минский район: Историко-документальная хроника городов и районов Беларуси. - Мн., 1998. - С.615.
6. Чарняўскі, Ф.В. Ураднікі (пасады, тытулы) Менскага ваяводства XVI-XVIII стагоддзяў (Біяграфічны даведнік) / Ф.В. Чарняўскі. - Мінск: Олдеран, 2007. - 224с.